

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 26^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 1987

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΠΟΝΗ

Η ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ NIETZSCHE

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ Κ. JOHN P. ANTON

Ἡ βιβλιογραφία γύρω ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τοῦ Friedrich Nietzsche γιὰ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα ὑπερτερεῖ κατὰ πολὺ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργασιῶν ποὺ συζητοῦν τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Nietzsche πᾶνω στὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη, μὲ μόνη ἐξάιρεση τὴ θεωρία τῆς τραγωδίας στὸ Περὶ Ποιητικῆς. Ἀποκλειστικὸς σκοπὸς τῆς ἐργασίας ποὺ παρουσιάζω ἐδῶ εἶναι ἡ ἐξέταση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Nietzsche ζήτησε νὰ ἐρμηνεύσει τὴ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους γιὰ τὰ τραγικὰ πάθη καὶ τὴν ἰδιάζουσα ἡδονὴ ποὺ προσφέρει ἡ τραγωδία. Ὅσο γιὰ τὴ θέση ποὺ παίρνω, θὰ ἤθελα νὰ τονίσω ὀρισμένα κύρια σημεῖα πρὶν προχωρήσω μὲ τὴν ἀναλυτικὴ τοῦ προβλήματος.

Ἐπιχειρῶ νὰ δείξω ὅτι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀξία τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν ἐρμηνειῶν, ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν Hegel καὶ μέσω τοῦ Schopenhauer κορυφώνονται στὸν Nietzsche, ἡ κριτικὴ στὴν ὁποία ὑπέβαλαν τὸν ὀρισμὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι βασισμένη σὲ μία σοβαρὴ, μᾶλλον ἀδικαιολόγητη, παρανόηση τοῦ Περὶ Ποιητικῆς. Στὴν περίπτωσι τοῦ Nietzsche πρόκειται γιὰ μιὰ κριτικὴ ποὺ ἀποτελεῖ μέρος μιᾶς ἐσκεμμένης προσεγγίσεως τῆς ἑλληνικῆς δραματοποιίας γιὰ τὴν προβολὴ καὶ ἐπιβολὴ τῶν ἀπόψεων τοῦ ἰδίου. Ὅπως ἀπεδείχθη, οἱ ἀπόψεις του, ριζοσπαστικὲς καὶ ρηξικέλευθες, ἐπηρέασαν βαθύτατα καὶ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴ λογοτεχνία τῆς Εὐρώπης. Θὰ ἦταν ἔκτος θέματος νὰ σχολιάσω ἢ νὰ ἀνακεφαλαιώσω τὴν ἀπέραντη συζήτηση ποὺ ἀκολούθησε τὴ δημοσίευσή τοῦ περιφημοῦ ἔργου τοῦ Nietzsche, Ἡ Γένεσις τῆς Τραγωδίας, στὰ 1872. Ἀναφέρω μόνο ὅτι, ἐνῶ

κατὰ κανόνα τονίζεται ἡ σπουδαιότης τῆς Νιτσεικῆς καινοτομίας γιὰ τὴν τραγικὴ σκέψη, τὸ πρόβλημα τῆς ὑποβαθμίσεως ποὺ ἔκανε ὁ Nietzsche στὴν Ἀριστοτελικὴ θεωρία τῆς τραγωδίας ἔχει παραμείνει σκοτεινὸ καὶ οὐσιαστικὰ ἀναπάντητο¹.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Nietzsche ἀντιτάσσει μιὰ δική του ἔκδηλα ἀντι-Αριστοτελικὴ θεωρία τοῦ τραγικοῦ. Κατὰ πόσον ὑπερακοντίζει τὴν Ἀριστοτελικὴ εἶναι θέμα ἀμφισβητούμενο, τουλάχιστο γιὰ ὅσους ἐξακολουθοῦν νὰ ἐκτιμοῦν καὶ νὰ σέβονται τὸ κύρος τῆς Ἀριστοτελικῆς σκοπιᾶς καὶ φιλοσοφίας τῆς τέχνης. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτῆ θεωρῶ ὅτι εἶναι καὶ σκόπιμο καὶ πρέπον νὰ διερευνηθοῦν οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Nietzsche — καὶ τῶν ὑποστηρικτῶν του — κυρίως γιὰ νὰ πεισθοῦμε ἂν κατὰ πρῶτον λόγον ἐρμηνεύεται σωστὰ ὁ Ἀριστοτέλης στὰ σχετικὰ συγγράμματα τοῦ Nietzsche, καὶ δεύτερον ἂν πράγματι εὐσταθοῦν οἱ ριζοσπαστικὲς ἀντιλήψεις του γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ τραγικοῦ.

Ὅταν στὴ Γένεση τῆς Τραγωδίας ὁ Nietzsche κρίνει τὴ θεωρητικὴ θέση τοῦ Ἀριστοτέλη πάνω στὴν ἔννοια τῆς τραγωδίας, στηρίζει τὴν ἐπίθεσή του σὲ δυὸ ἐπιχειρήματα: Τὸ ἓνα ἀφορᾷ τὸ ρόλο τῶν τραγικῶν συναισθημάτων, δηλαδὴ τὰ πάθη τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου, τὰ ὁποῖα ὡς ἐπώδυνες ἐμπειρίες παράγουν μολαταῦτα τὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα ποὺ ὀνομάζεται «ἡ οἰκεία ἡδονὴ τῆς τραγωδίας». Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὸν Nietzsche, ὁ Ἀριστοτέλης παρενόησε τὴν τραγικὴ ἐμπειρία καὶ σημασιολόγησε ἐσφαλμένα τὴν ἔννοια τῆς καθάρσεως, τὴν ὁποία ὁ Nietzsche ὑπέλαβε ὅτι σημαίνει «κάθαρση συναισθημάτων». Τὸ ἄλλο ἀφορᾷ τὸ ρόλο τῆς τραγικῆς ἐμπειρίας ὡς ἀποτέλεσμα τέχνης, ἐμπειρίας ποὺ ἔχει τὶς ρίζες της στὴν ἀνθρώπινη φύση. Καὶ ἰσχυρίζεται ὁ Nietzsche ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν μπόρεσε νὰ ἐξασφαλίσει τὴν δέουσα συνεκτικότητα μεταξὺ τῆς ἔννοιας τῆς καθάρσεως,

1. Ἀναφέρω ὡς παράδειγμα μιὰ πρόσφατη κρίση. Ὁ Geoffrey Arnott, ἐνῶ συνοψίζει ἐπιτυχῶς τὴν τρέχουσα ἀντίληψη γιὰ τὴ σπουδαιότητα τῆς Νιτσεικῆς καινοτομίας, ἀφίνει ἀφώτιστο τὸ πρόβλημα τῆς ὑποβαθμίσεως τῆς Ἀριστοτελικῆς θέσεως. Γράφει π.χ. ὁ Arnott: «Ἡ τραγωδία, ἰσχυρίζεται ὁ Nietzsche, εἶναι μιὰ τέχνη ποὺ μετατρέπει τὶς ἀηδιαστικὲς σκέψεις τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὸν τρόπο τῆς ὑπάρξεως σὲ ιδέες μὲ τὶς ὁποῖες μπορούμε νὰ ζήσουμε μὲ ἀξιοπρέπεια. Ἡ τραγωδία κρατεῖ κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό της αὐτοὺς τοὺς τρόπους καὶ τοὺς ἐξευγενίζει, κατευθύνοντάς τους πρὸς τὴν τραγικὴ σκηνή, ὅπου ὁ ἥρωας κατορθώνει νὰ ὑψώσει τὸ ἀνάστημά του καὶ τὴ δόξα του μὲ τὴν πρόσχαρη παραδοχὴ τοῦ ἐκμηδενισμοῦ του. Αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία τοῦ τραγικοῦ ἀποτελέσματος ἐντυπωσίασε ἕναν ἀριθμὸ νεώτερων συγγραφέων ἐξ αἰτίας τοῦ τρόπου ποὺ κάποια λεπτὰ σημεῖα στὴ διατύπωσή της προδιαγράφουν βασικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Freud καὶ τῶν ὑπαρξιστῶν. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, οἱ κλαστικοὶ φιλόλογοι δείχνουν νὰ ἔχουν ἐντυπωσιασθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Νιτσεικὴ ἐρμηνεία τοῦ τραγικοῦ ὄχι μόνον ἔχει ἀντιταχθεῖ στὴν περίφημη Ἀριστοτελικὴ θεωρία ἀλλὰ τὴν ἔχει ξεπεράσει μὲ τὴ βαθειὰν ἀλήθεια ποὺ συνέλαβε». Geoffrey Arnott, «Nietzsche's View of Greek Tragedy», *Arethusa* 17/2 (1984), 135-49, ἰδίως 147.

ὅπως διατυπώνεται στὸ ὄγδοο βιβλίον τῶν Πολιτικῶν καὶ στὸ Περὶ Ποιητικῆς. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ Nietzsche καυτηριάζει τὸν «ἠθικολόγο» Ἀριστοτέλη μὲ τὴν κατηγορία ὅτι ἄνοιξε χάσμα ἀγεφύρωτο ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς πραγματεῖες του.

Πρὶν προχωρήσω μὲ τὴν ἐξέταση καὶ τὴν ἀνάλυση τῆς εὐσταθείας τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Nietzsche, πρέπει γιὰ λόγους σαφηνείας νὰ ἀναφερθῶ στὸ γενικότερο κλίμα τῆς κριτικῆς του. Βέβαια ὁ Nietzsche δὲν εἶναι οὔτε ὁ πρῶτος οὔτε ὁ μόνος ποὺ θεώρησε τὸν Ἀριστοτελικὸν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας ἀνεπαρκῆ. Παρόμοια θέση ἐπῆραν καὶ ἄλλοι θεωρητικοὶ τῆς λογοτεχνίας, ἀκόμη καὶ κλασσικοὶ φιλόλογοι, ἂν καὶ δὲν ἔλειψαν ἄξιοι ὑπερασπιστὲς τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ τὴν ἀντίθετη μεριά. Ὅμως ἡ Νιτσεικὴ θέση ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴν περίπτωση αὐτῆ καὶ συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴν ἐπικράτηση τῆς ρομαντικῆς ἀντιλήψεως γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ τραγικοῦ. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸν τὸ λόγο ἐπιβάλλεται νὰ ἀνακινήσουμε τὸ θέμα αὐτὸ καὶ νὰ ἐλέγξουμε ἐκ νέου τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς Νιτσεικῆς φιλοσοφίας τῆς τραγωδίας ὡς θεωρίας καὶ ὡς ἀντι-Αριστοτελικὴ κριτικῆς.

Ὁ Nietzsche ἀνήκει στὴ χορεία τῶν θεωρητικῶν τοῦ ρομαντικοῦ πνεύματος ποὺ προώθησε τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ τραγωδία ἀπεικονίζει ἀπροσπέλαστες, ἀρχέγονες δυνάμεις, ποὺ ἀναπόφευκτα καταλήγουν σὲ τρομακτικὲς καὶ οὐσιαστικὰ ἄλυτες συγκρούσεις. Κατὰ τὴ ρομαντικὴ ἐκδοχὴ, ποὺ ἀνάμεσα στοὺς κορυφαίους ἐκπροσώπους της συναντοῦμε τὸν Goethe καὶ τὸν Nietzsche, ἡ ποίηση χαίρει πνευματικῆς πρωτοκαθεδρίας, καὶ τὸ ἔργο της ταυτίζεται μὲ τὴ μεταφυσικὴ ἐνόραση. Εἶναι ἡ ἄποψη ποὺ τοποθετεῖ τὴν ποίηση στὸ ὕψος τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ λειτουργήματος. Ἐδῶ βρίσκουμε κάποια κοινὰ μὰ καὶ κάποια ἀσύμβλητα στοιχεῖα μὲ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας. Εἶναι κοινὸς τόπος τὸ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἦσαν ἄμοιροι τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς τοῦ ποιητοῦ, μὰ μὲ μιὰ σημαντικὴ διαφορὰ πρὸς πολλοὺς νεωτέρους. Εἶδαν μὲ κριτικὸ τρόπο, χωρὶς τὴν χαρακτηριστικὴ μυστικοπάθεια τῶν νεωτέρων, τὸ πρόβλημα τῆς ἀπολυτότητας τῶν ἀντιθέσεων. Ἐπίσης πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἀρνήθηκαν νὰ παραδεχθοῦν τὸ ἄλυτον τῶν συγκρούσεων τοῦ ψυχικοῦ δυναμισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Μὲ βάση αὐτὲς τὶς διευκρινίσεις, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ σωστή τους ἐκτίμηση, ἐπιβάλλεται νὰ διαχωρίσουμε τὰ κλασσικὰ ἀπὸ τὰ νεώτερα πρότυπα τῆς ἔννοιας τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ προϋποθέτουν οἱ ἀντικρουόμενες θεωρίες γιὰ τὴν τραγωδία. Ἡ διασαφήνιση χρειάζεται καὶ γιὰ ἓνα ἀκόμα λόγον, ὅπως θὰ δείξω, δηλαδὴ γιὰ τὸ πῶς οἱ γενικεύσεις τῶν νεώτερων διανοητικῶν διατυπώθηκαν μὲ τὴν πεποίθηση, ἐσφαλμένη κατὰ τὴ γνώμη μου, ὅτι καλύπτουν ἀνεξάίρετα καὶ τὴν ἀρχαία τραγικὴ ποίηση. Ἄν, καθὼς ἰσχυρίζονται ὀρισμένοι θεωρητικοί, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Nietzsche, ἡ Ἀριστοτελικὴ ἀντίληψη, δὲν ἐξηγεῖ τὴ θεματολογικὴ δυναμικὴ τῆς νεώτερης δραματοποιίας, τότε θὰ πρέπει ἐξ ἴσου νὰ ἰσχύει καὶ τὸ

άντιθετο, δηλαδή ότι η ρομαντική θέση δεν φωτίζει τη δυναμική του αρχαίου δράματος, και επομένως δεν υπερτερεί κατ' ανάγκην της Ἀριστοτελικῆς θεωρίας.

Μιὰ ἄκριτη καὶ βιαστική μετάβαση ἀπὸ τὸ ἓνα ἐρμηνευτικὸ σχῆμα στὸ ἄλλο μόνο σὲ σύγχυση καὶ λογικὰ ἀνακόλουθα ὀδηγεῖ. Θέλω μάλιστα νὰ ὑπογραμμίσω μιὰν ἰδιότυπη καὶ καθόλου συμφέρουσα συνέπεια: δηλαδή τὸν συχνὰ ὑποβόσκοντα καὶ σχεδὸν ἀναπόφευκτον ὑποβιβασμὸ τοῦ κλασσικοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ποὺ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸν συγκαταβατικὸ συμβιβασμὸ. Καὶ δὲν νομίζω ὅτι ἀδικῶ τὸν Nietzsche, χαρακτηρίζοντας τὴν κριτικὴ ποὺ ἄσκησε κατὰ τῆς Ἀριστοτελικῆς ἐρμηνείας τῆς τραγωδίας ὡς μία περιπτώση τέτοιου ὑποβιβασμοῦ. Οἱ ἐπιπτώσεις ὀδηγοῦν ἀκόμα πιὸ μακριά. Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ Ἀριστοτελικὴ θεωρία ὄχι μόνον ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβει τὴν ἔννοια τοῦ τραγικοῦ στίς νέες διαστάσεις ποὺ τῆς ἔδωσε ἡ ρομαντικὴ φιλοσοφία καὶ δραματολογία, ἀλλὰ ὑστερεῖ καὶ ἐκεῖ ποὺ ἔπρεπε κατ' ἀρχὴν νὰ εἶχε ἀδιάσειστο ἐρμηνευτικὸ κύρος, δηλαδή στὴν ψυχολογία τῶν τραγικῶν αἰσθημάτων.

"Ἄν ἀναλύσουμε τὴ μέθοδο ποὺ υἰοθετεῖ ὁ Nietzsche γιὰ νὰ προσδιορίσει τὴν Ἀριστοτελικὴν θέση, συναντοῦμε μπροστὰ μας δύο ἀξιόλογα προβλήματα. Τὸ πρῶτο συνδέεται μὲ τὸ φαινόμενο ποὺ καλεῖται «τὸ παράδοξο τῆς τραγωδίας», στὸ ὁποῖο ὁ Nietzsche ἔδωσε μιὰ λύση χωρὶς νὰ εἶναι καὶ πρωτότυπη. Πάντως καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἡ λύση του δὲν εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ μιὰ διαστρέβλωση τῶν ἀπόψεων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ δευτέρη κατηγορία ὁμως, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέτυχε νὰ ἐξασφαλίσει τὴ συνδυαστικὴ ἐνότητα μεταξὺ τῆς καθάρσεως, ὅπως τίθεται στὸ Περὶ Ποιητικῆς καὶ στὰ Πολιτικά, εἶναι πολὺ βαρειά. Ἄν πράγματι ἀληθεύει ἡ κατηγορία, οἱ συνέπειες γιὰ τὴν κοινωνικὴ φιλοσοφία τοῦ Σταγειρίτη εἶναι ἀναπόφευκτα συντριπτικῆς.

Ἄπ' ὅ,τι γνωρίζω, ὁ Nietzsche εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ διατύπωσε τὶς ἐπιπλοκὲς τοῦ ὑποτιθέμενου χάσματος, κατηγορώντας τὸν Ἀριστοτέλη γιὰ διαχωρισμὸ τῆς τέχνης ἀπὸ τὴν πολιτικὴ. Πρόκειται γιὰ μιὰ σοβαρότατη κατηγορία, ἀκριβῶς γιατί θὰ ἦταν ἀδιανόητο γιὰ ἓναν Ἑλληνα φιλόσοφο ἢ ποιητὴ νὰ διχάσει ἐρμητικὰ τὶς δύο αὐτὲς διαστάσεις τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, καὶ ἰδίως γιὰ ἓναν Ἀριστοτέλη, ποὺ ἀνεβάζει τὴν παιδεία στὸ ὕψιστο ἐπίπεδο τοῦ πολιτικοῦ βίου γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἀνθρώπινης ἐντελέχειας. Μὲ ἄλλα λόγια, ἂν ἀληθεύει ἡ ἀσυνέπεια ποὺ ἐπισημαίνει ὁ Nietzsche, τότε πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐγκατέλειψε, ἔστω καὶ ἀπὸ ἀπροσεξία, τὴν ἑλληνικὴν βάση τῆς συνοχῆς τῶν ἀξιών. Ἐθεώρησα ἀναγκαῖο γιὰ αὐτὸν τὸ λόγο νὰ ἀναλύσω τὸ ἐπιχειρήμα τοῦ Nietzsche καὶ νὰ ἐκθέσω τὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο φιλοσόφων, μὲ κύριο κριτήριον τὴν πολιτιστικὴ σημασία ποὺ ἕκαστος ἀναγνωρίζει στὴ λειτουργία τῆς τραγωδίας: ὁ μὲν Ἀριστοτέλης ὡς πολιτικὸς φιλόσοφος, ὁ δὲ Nietzsche ὡς μεταφυσικὸς τῆς αἰσθητικῆς.

Εύσταθεῖ ἄραγε ἡ κριτικὴ τοῦ Nietzsche; Εἶναι πράγματι ὁ Ἀριστοτέλης ἕνας «ἠθικολόγος» ποὺ ἀπέτυχε νὰ γεφυρώσει τὸ χάσμα ποὺ ἀνοιξε μεταξὺ τῶν δύο καθάρσεων, τῆς ποιητικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς;

Ὁ Ἀριστοτέλης τονίζει στὰ Μετὰ τὰ Φυσικὰ (1.2. 982b 11-12) ὅτι χάρις στὸ θαυμασμό, ποὺ τὸ ἀντίκρουσμα τοῦ κόσμου ξυπνᾷ ἐντός μας, οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νὰ φιλοσοφοῦν, νὰ ἀγαποῦν τὴ μάθηση ποὺ ὀδηγεῖ στὴ σοφία. Καὶ προσθέτει ὅτι ὁ φιλόμυθος εἶναι καὶ αὐτὸς φίλος τῆς σοφίας, γιατί καὶ ὁ μῦθος «σύγκειται ἐκ θαυμασιῶν». Λέγοντας αὐτὰ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκαλύπτει τὸν συνδετικὸ κρίκο μεταξὺ μύθου καὶ σοφίας. Τὰ θαυμάσια ἀνακινοῦν ἐντός μας τὴ λαχτᾶρα γιὰ τὴ γνώση, ἀλλὰ παραμένουν «θαυμάσια», ἂν ὁ νοῦς δὲν φθάσει στὴν ἐξήγηση. Μὰ καὶ ὁ μῦθος σύγκειται ἀπὸ θαυμάσια καὶ ἀπορίες, ἀλλὰ καθ' αὐτὸν εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ συλλογὴ ἀποριῶν. Ὁ μῦθος μὲ ἕναν δικό του τρόπο φωτίζει τὰ πράγματα. Συνυφαίνει κι αὐτὸς τὶς ἐμπειρίες τῶν πραγμάτων, ἔτσι ποὺ τὰ θαυμάσια νὰ ἀποκαλύπτουν μὲ τὴ δύναμη τῆς εἰκόνας καὶ τοῦ συμβόλου τὰ μυστικά ποὺ κατέχουν γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὴ μοῖρα του, τὶς δυνατότητές του, τὸν ἔρωτα, καὶ τὸ θάνατο. Κι ἂν ὁ μῦθος δὲν προσφέρει ἐξηγήσεις, ὅπως τῆς σοφίας, κάνοντας δημόσιο κτῆμα τὴ μεθόδευση τῆς γνωστικῆς πορείας, κάνει ὅμως κάτι ἰσάξιο, καὶ μὲ δικό του ἀναντικατάστατο τρόπο: ἀποκαλύπτει ἄλλα ἀνυποψίαστα στοιχεῖα τῶν «θαυμασιῶν» γύρω μας καὶ ἐντός μας, καὶ βάζει τὴν ψυχὴ σὲ μιὰν ἄλλην ἀγρυπνία. Μὲ τὸ μίλημά τους οἱ μῦθοι μᾶς ἐξοικειώνουν μὲ τὶς σκοτεινὲς δυνάμεις ποὺ ἐνεργοποιοῦνται καὶ ἐνεργοποιοῦν τὰ γεγονότα, δυνάμεις ποὺ συχνὰ ἀπειλοῦν νὰ μᾶς ἀφανίσουν ἢ νὰ ἀλυσοδέσουν στὴν ἄβυσσο τῆς ἀγνοίας. Μὴ μᾶς ἐκπλήσσει ποὺ ἀπὸ τὰ παιδικὰ μας χρόνια γινόμαστε ἐραστές τοῦ μύθου, καὶ συνεχίζουμε τέτοιοι ὅσο ἡ ζωὴ ἐξακολουθεῖ νὰ μᾶς γοητεύει μὲ τὰ μυστήρια καὶ τὶς ξαφνικὲς ἀλλαγές της. Καὶ λιγότερο πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσει τὸ ὅτι οἱ ποιητὲς εἶναι ἀπ' ὅλους οἱ πιὸ φλογεροὶ φιλόμυθοι, ποὺ ψηλαφίζουν τὰ μυστικά τῆς μοίρας μας κι ἐγγίζουν ἀνυποψίαστα τὰ κράσπεδα τῆς φιλοσοφίας. Προνομιακὰ πλέον οἱ ποιητὲς, ἀκολουθώντας τὸ κρυφὸ μονοπάτι στὸ δάσος τοῦ μύθου, φτάνουν συχνὰ στὸ ξέφωτο τοῦ ὀλικοῦ, τοῦ Ἀριστοτελικοῦ καθόλου ἢ τῆς Πλατωνικῆς Ἰδέας κι ἐποπτεύουν ἀπ' ἐκεῖ τὸ πανόραμα τοῦ ἀνθρώπου σὰν ἐραστὴ καὶ ἀγωνιστῆ.

Ἐλπίζω οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς νὰ βοηθοῦν ὡς ἕνα σημεῖο νὰ συλλάβουμε μὲ τὴν ἔκταση ποὺ καλύπτει τὴ γνωστὴ φράση τοῦ Ἀριστοτέλους «φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστίν· ἢ μὲν γὰρ ποίησις μᾶλλον τὰ καθόλου»... (IX 1451^b 6-8.)

Ὅταν ἡ ποίηση προσεγγίζει τὸ ἰδανικὸ τῆς θεωρητικῆς ἀναζητήσεως, ἀξιώνεται νὰ ἐκφράζει τὰ καθόλου ποὺ βρίσκονται μέσα στὰ ἀτομικά. Ὑπάρχει ἐπίσης ἕνας κρυφὸς συνδετικὸς κρίκος ποὺ ἀφορᾷ τὰ θαυμάσια τοῦ μύθου καὶ τῆς σοφίας. Τόσο ὁ ποιητὴς ὡς

φιλόμυθος όσο και ο έρευνητής ως φιλόσοφος, ξεκινούν και οι δύο από τα θαυμάσια, αλλά με ποιοτικά διαφοροποιημένες άναζητήσεις. Προβαίνουν σε αντίστοιχες αποκαλύψεις, που τελικά συγκλίνουν στο ίδιο τέλος, δηλαδή στο να φωτίσουν τα όρια του ανθρώπινου δυναμισμού στην αδιάρρηκτη νομοτέλεια του κόσμου.

*

Η διανόηση του Δυτικού κόσμου από τους χρόνους της Αναγεννήσεως και ιδίως της νεωτέρας εποχής, δεν έπαυσε να άποτίει φόρον τιμής στους Έλληνες για την προσφορά τους στον πολιτισμό. Ίδιαίτερη σημασία για τó θέμα μας έχει η άναγνώριση της δημιουργίας του θεάτρου και του τραγικού δράματος ως καθαρά ελληνικά επιτεύγματα. Είναι έξ ίσου γενικά παραδεκτό ότι ο Άριστοτέλης ήταν ο πρώτος και ο έμβριθέστερος θεωρητικός μελετητής της τραγικής ποιήσεως. Είκοσι τρείς σχεδόν αιώνας μετά από τή συγγραφή του Περí Ποιητικῆς, ένας νεαρός καθηγητής της κλασσικής φιλολογίας, ο Frederick Nietzsche, δημοσιεύει στα 1872 ένα βιβλίο με τίτλο 'Η Γένεση της Τραγωδίας, όπου διατυπώνει μια νέα και τολμηρή αντίληψη για να εξηγήσει τήν εμφάνιση και ανάπτυξη της τραγικής τέχνης. Και λέγοντας «νέα» ο συγγραφεύς έννοούσε μια κυριολεκτικά πρωτότυπη θέση. Για να δικαιολογήσει τήν αξίωσή του, χρειάστηκε να προτείνει τεκμήρια που κανείς άλλος, άκόμα και ο Άριστοτέλης δεν είχε ύποπτευθεί.

Ξεχωρίζω δύο βασικές ιδέες, που έμειναν μισοφάτιστες αν και τονίστηκαν σ' όλο τους τó δυναμικό στα κείμενα που τελικά συγκεντρώθηκαν στον τόμο που τιτλοφορείται 'Η θέληση για τήν Ίσχύ. Τις συναντούμε όμως και στα έργα που προηγήθηκαν. Σε δύο χαρακτηριστικά άποσπάσματα από τó βιβλίο 'Η θέληση για τήν Ίσχύ, ο Nietzsche δηλώνει χωρίς κανένα δισταγμό τὰ εξής:

«Είμαι ο πρώτος που άνακάλυψε τó τραγικό. Οι Έλληνες, έξ αίτίας της ήθικολογικής τους έπιφανειακότητας, παρενόησαν τó τραγικό. 'Η λαχτάρα της άρνητικότητας οδηγεί στην άποβολή της τραγικής σοφίας, είναι τó αντίθετό της»² (IV 1029).

«Τί είναι τραγικό; Σε επανειλημμένες εύκαιρίες κατέδειξα τήν τεράστια παρανόηση στην όποία υπέπεσαν ο Άριστοτέλης, που πίστευε ότι τὰ τραγικά πάθη είναι δύο καταθλιπτικά συναισθήματα: ο φόβος και ο έλεος. Άν έμίλησε όρθά ο Άριστοτέλης, τότε η τραγωδία δεν θά ήταν παρά μια τέχνη επικίνδυνη για τή

2. Βλ. μετάφρ. Ζ. Σαρίκα ('Εκδοτική Θεσσαλονίκης), σσ. 68 και 69, με κάποιες άλλαγές στην άπόδοση.

ζωή, και θά χρειαζόταν πάντα κάποιος νά μᾶς προειδοποιεῖ ἐναντίον της, γιά τον διάσημο και δημόσιο κίνδυνο πού ἐμφωλεύει ἐντός της» (αὐτόθι 851).

Πρὸς τί ἡ εἰδοποίηση πρὸς τὸν θεατῆ; Δὲν πρόκειται γιά Πλατωνικὸ ἀπόηχο τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνος, γιατί ὁ Nietzsche ἀφήνει νά ὑπονοηθεῖ ὅτι ὁ Πλάτων ἔκανε λάθος νά κρούει τὸν κώδωνα πολιτικοῦ κινδύνου. Ἡ μετάθεση αὐτῆ τοῦ προβλήματος τοῦ τραγικοῦ πρέπει νά θεωρηθεῖ, ἰσχυρίζεται, τόσο λανθασμένη ὅσο ἀδέξιος εἶναι ὁ χειρισμὸς τῆς σημασιολογίας τῶν τραγικῶν παθῶν στὴν Ποιητικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἡ θέληση γιά τὴν Ἴσχνῖ δὲν εἶναι ἀπλῶς δηλωτικὸ κείμενο θέσεων. Ὁ Nietzsche εἶχε κάνει σαφῆ καὶ ἀπροκάλυπτη διατύπωση τῶν ἀξιώσεών του σὲ ἄλλα ἔργα του, ὅπως Τὸ Λυκόφως τῶν Εἰδώλων καὶ στὸ Ἴδε ὁ Ἄνθρωπος. Ἀκολουθοῦν τὰ σχετικὰ κείμενα:

«Ἐχῶ τὸ δικαίωμα νά θεωρῶ τὸν ἑαυτό μου τὸν πρῶτο τραγικὸ φιλόσοφο, κι αὐτὸ σημαίνει ἄκρα ἀντίθεση καὶ ἀντίποδα τοῦ ἀπαισιόδοξου φιλοσόφου. Πρὶν ἀπὸ ἐμένα δὲν ὑπῆρχε μεταμόρφωση τοῦ Διονυσιακοῦ φαινομένου σὲ φιλοσοφικὸ πάθος· ἔλειπε ἡ τραγικὴ σοφία. Μάταια ἔψαξα νά βρῶ ἔχνη της ἀκόμα καὶ στοὺς μεγάλους Ἑλληνες φιλοσόφους, αὐτοὺς πού ἔζησαν δύο αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὸν Σωκράτη» (Ἰ. ὁ Ἄ. 3).

Ἐπιμένει στὸ σημεῖο τῆς ἀθεράπευτης «ἠθικολογίας» τοῦ Ἀριστοτέλους, στὴν ὁποία ἀποδίδει τὴ διαστρέβλωση τοῦ νοήματος καὶ τοῦ τρόπου λειτουργίας τῶν τραγικῶν συγκινήσεων. Μὲ ποιὰ ἔννοια ἀναγνωρίζει στὸν ἑαυτό του τὸ δικαίωμα τοῦ πρώτου τραγικοῦ φιλοσόφου, τὴν ἐξήγησε στὸ Λυκόφως τῶν Εἰδώλων. Τὴ σχετικὴ παράγραφο ἐπανάλαβε καὶ στὸ Ἴδε ὁ Ἄνθρωπος (ὀ.π.):

«Ἡ καταφατικὴ στάση πρὸς τὴ ζωὴ, ἀκόμα καὶ στὰ πῶ παραξένα καὶ δύσκολα προβλήματα τῆς, ἡ θέληση γιά τὴ ζωὴ πού χαίρεται ἀκόμα καὶ ὅταν θυσιάζονται οἱ ἀνώτεροι τύποι τῆς, γιατί ξέρει πὼς εἶναι ἀνεξάντλητη — αὐτὸ εἶναι πού ὀνόμασα διονυσιακό, ἐκεῖ νομίζω πὼς βρῆκα τὴ γέφυρα πού ὀδηγεῖ στὴν ψυχολογία τοῦ τραγικοῦ ποιητῆ».

Τὸ κομμάτι αὐτὸ προετοιμάζει τὸν ἀναγνώστη γιά τὸ ἄλλο μισὸ τῆς σημαντικῆς ἐν λόγῳ παραγράφου μὲ μιὰ σωρεία εἰκόνων, γενικεύσεων καὶ προσωποποιήσεων τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἐξελικτικῆς βιολογίας, πού μετατοπίζεται στὸ χῶρο τῆς ἀνθρώπινης ψυχολογίας. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ Nietzsche μπορεῖ καὶ ἐξάπτει τὴ φαντασία μας, ἀφοῦ μᾶς ὀθεῖ σὲ μιὰν αἰώρηση μεταξὺ «καταφατικῆς στάσεως» γιά ὅ,τι κι ἂν συμβαίνει στὴν ἀπέραντη καὶ ἀδιάφορη στὶς προσδοκίες μας ροὴ τῆς ζωῆς, καὶ «τὴ θέληση γιά ζωὴ». Στὸ σημεῖο αὐτὸ θά κάνει τὴν δεικτικὴ παρέκβαση κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀφοῦ πρῶτα ἀνατοποθετή-σει τὸ πρόβλημα τῶν τραγικῶν συναισθημάτων πού χαρακτηρίζουν τὸν τραγικὸ ποιητῆ.

Ὁ ποιητής, λέγει, δέχεται τὸ διονυσιακὸ κινούμενος ἀπὸ «τῆ θέληση γιὰ ζωή»:

«Ὅχι γιὰ νὰ ἀνακουφιστοῦμε ἀπὸ τὸ φόβο καὶ τὸν ἔλεο, νὰ ἀπαλλαγῶμε ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνη συγκίνηση μὲ μιὰ βίαιη ἐκτόνωση — κι αὐτὸ ἦταν ποὺ παρενόησαν ὁ Ἀριστοτέλης — ἀλλὰ γιὰ νὰ πᾶμε πέρα ἀπὸ τὸν φόβο καὶ τὸν ἔλεον, πρὸς τὴν αἰώνια χαρὰ τοῦ καθαυτοῦ γίγνεσθαι, ἐκείνη ποὺ περικλείει καὶ τὴ χαρὰ τῆς φθορᾶς».

Ἀληθεύει ἄραγε ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Nietzsche, ὅτι οἱ Ἕλληνες, ποὺ ἔπλασαν καὶ ἐτελειοποίησαν τὴν τραγωδία, δὲν κατάλαβαν σὲ ὅλο της τὸ βάθος τὴν ἔννοια τῆς τραγικῆς σοφίας; Καὶ ἐπιπλέον ἀληθεύει ὁ δεῦτερος ἰσχυρισμὸς, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ μέγας αὐτὸς ἀναλυτικὸς στοχαστής, ἀπέτυχε νὰ ἐπισημάνει τὴν οὐσία τῶν τραγικῶν παθῶν καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς τραγωδίας, ὅτι δὲν διέγνωσε σωστὰ τὸ παράδοξο τῆς τραγωδίας; Γενῶνται, ἐπομένως, τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσο ὁ Nietzsche ὑπῆρξεν ἀντικειμενικὸς στὴν ἐκτίμηση καὶ τοποθέτηση τῆς ἑλληνικῆς δημιουργίας. Ἐπίσης διερωτᾶται κανεὶς ἂν ὁ Nietzsche πράγματι κατόρθωσε νὰ ξεπεράσει τοὺς Ἕλληνες στὴν προσπάθειά του νὰ ἀναπτύξει μιὰν ὑπέριπρη θεωρία τοῦ τραγικοῦ ὡς φιλοσοφίας καὶ δραματικῆς τέχνης. Τελικά, τίνος προβλήματα λύνει, τὰ δικά του ἢ τῶν Ἑλλήνων; Ὅποιες καὶ ἂν εἶναι οἱ ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα αὐτά, οἱ θέσεις τοῦ Nietzsche συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν ἀπόφασή του νὰ διαφωτίσει τὶς μεταφυσικὲς ἀνησυχίες τοῦ νεώτερου Δυτικοῦ ἀνθρώπου.

Πρόκειται γιὰ ἐρωτήματα ποὺ ξαναφέρνουν μπροστά μας τὸ ἐπίμαχο πρόβλημα τῆς συγκριτικῆς μελέτης τῶν διαφορῶν καὶ ὁμοιοτήτων μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ τῆς πιὸ δυναμικῆς φάσεως τῆς ρομαντικῆς νοοτροπίας ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ὁ Nietzsche, ποὺ εἶναι καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς κυρίους ἐκπροσώπους τοῦ ρομαντισμοῦ, ἀπεδείχθη ἄσπονδος φίλος τῶν Ἑλλήνων. Ἐπῆρε στάση θαυμαστῆ μαζὶ καὶ θύτη. Τοῦτο φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὰ ἴδια του τὰ λόγια. Τὰ βρίσκουμε στὸν δεῦτερο πρόλογο γραμμένο γιὰ τὴ Γένεση τῆς Τραγωδίας, μὲ τὸν ἴδιο τίτλο, καὶ ποὺ ἐνσωματώθη στὸ ἔργο του Ἴδε ὁ Ἄνθρωπος. Ἐπίσης τὰ ξανασυναντᾶμε σὲ μιὰ βαρύνουσα παράγραφο τοῦ Ἡ Θέληση γιὰ τὴν Ἴσχύ. Ἡ ὀρθὴ ἐπισκόπηση καὶ ἀνάλυση τῆς κριτικῆς τοῦ Nietzsche γιὰ τὶς θέσεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιβάλλει μιὰ σύντομη ἔστω ἀναφορὰ στὰ σχετικὰ κείμενα τοῦ Ἀριστοτέλους, στὰ Περὶ Ποιητικῆς καὶ Ρητορικῆς. Τὸ κλειδί ποὺ διευκολύνει τὴ διευθέτηση τῆς διαμάχης εὐρίσκεται στὴ σημασιολόγηση τῶν ἀκολούθων ὄρων: (α) πάθη καὶ παθήματα καὶ (β) ἔλεος καὶ φόβος.

Σταματοῦμε γιὰ μιὰ στιγμή στὸν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας καὶ ἰδίως στὴν τελικὴ φράση, ποὺ ἔχει προκαλέσει πλῆθος ἀντικρουομένων ἐρμηνειῶν: «δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα

τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν» (κεφ. 6) και παρατηροῦμε τὰ ἑξῆς:

1. Ὁ ὅρος «παθήματα» σημαίνει γεγονότα και συμβαίνοντα. Στὴν περίπτωση τῆς τραγωδίας ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ «ἐλεεινὰ και φοβερὰ» γεγονότα, πὸ ἢ θέα τους προξενεῖ πάθη ὡς ψυχικὲς ἀποκρίσεις.

2. Τὰ εἰδικὰ πάθη στὴν τραγωδία, τὰ πρέποντα πάθη, εἶναι δυό, ὁ ἔλεος και ὁ φόβος. Ἐνίοτε, ἡ λέξη «πάθος» δυνατὸν νὰ σημαίνει και «παθήματα», ὄχι ὁμως και τὸ ἀντίστροφο. Ἡ δὲ λέξη «πάθημα» ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ σὲ γεγονότα και συμβάντα. Τὰ παθήματα ὡς συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ τραγικοῦ μύθου ποικίλλουν. Τότε μόνο λειτουργοῦν σωστά, ὅταν τὰ πάθη πὸ ἐγείρουν εἶναι προσήκοντα στὴν τραγικὴ ποίηση, δηλαδὴ ὁ ἔλεος και ὁ φόβος ἔχουν ἀποκτήσει μιὰν εἰδικὴ χροιά.

Ἡ σύνταξη τοῦ ὀρισμοῦ τῆς τραγωδίας εἶναι ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ νοήματος. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται στὴ μίμηση πράξεως πὸ περαίνει τὴν κάθαρση τῶν συμβαινόντων, τῶν παθημάτων, πὸ καθὼς ἀναπτύσσονται και ἐκτυλίσσονται, συνεπιφέρουν τὴ διέγερση τῶν εἰδικῶν παθῶν τοῦ ἔλεου και τοῦ φόβου. Γιατί ὁμως αὐτὰ τὰ συναισθήματα και ὄχι ἄλλα; Ἡ ἀπάντηση δίνεται ἔμμεσα στὴ Ρητορικὴ, ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης ἀναλύει λεπτομερῶς τὰ διάφορα πάθη: ὀργή-πραότης, φιλία-μίσος/ἔχθρα, φόβος-θάρσος, αἰσχύνη-ἀναισχυντία, χάρις-ἀχαριστεῖν, ἔλεος-τὸ νεμεσᾶν, φθόνος, και ζῆλος. Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ πάθη δυό μόνο και σὲ εἰδικὴ χροιά σχετίζονται μὲ τὸν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας³.

Στὰ σχετικὰ χωρία, ὅπου μιλεῖ γιὰ τὰ πάθη, τίποτε δὲν δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἐπιβάλλεται ἢ λαβαίνει χώρα μιὰ «κάθαρσις». Παρὰ ταῦτα, ἀντλοῦμε βασικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ πῶς κάποια πάθη ἀρμόζουν μὲ τὸ σκοπὸ τῆς τραγωδίας, δηλαδὴ γιατί αὐτὰ και ὄχι κάποια ἀπὸ τὰ ἄλλα συναισθήματα πρέπει νὰ διεγερθοῦν ἀπὸ τὰ συμβαίνοντα παθήματα κατὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ μύθου. Ἐδῶ τὰ πάθη ὀρίζονται, ἐλέγχονται, μπαίνουν σὲ τάξη χωρὶς νὰ ἐξαγνίζονται ἢ νὰ ἐξαλείφονται. Καὶ γιὰ νὰ ἀπαντήσουμε στὴν κατηγορία τοῦ Nietzsche, ὅτι τὰ ἐγειρόμενα πάθη εἶναι καταθλιπτικὰ και ἐπικίνδυνα συναισθήματα, πὸν πρέπει νὰ ἀποβληθοῦν και μάλιστα μὲ μιὰ βίαιη ἐκτόνωση, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τίποτε ἀπ' αὐτὰ δὲν ἐννοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐπομένως μόνο σὲ μιὰν ἐσφαλμένη ἐρμηνεῖα στηρίζεται ὁ Nietzsche, ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης παρενόησε τὴ λειτουργία τῆς τραγωδίας. Καὶ κάτι ἄλλο. Ὁ ὅρος «κάθαρση» δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκη καθαρμὸ ἢ ἀποκάθαρση.

Τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ τραγικοῦ μύθου, πὸν εἶναι και οἱ φορεῖς τῶν τεσσάρων τοῦ ἰδιοτήτων, τοῦ μεγέθους, τῆς ἐνότητος, τῆς ὁλότητος και τῆς λογικῆς συνοχῆς, φανε-

3. Ρητορικὴ 1385b 12 κ.έ: ἔλεος, και 1382a 19-27: φόβος.

ρόνουν με τη διαδραμάτιση του μύθου την όλη δυναμική τους. Συνεργάζονται ή περιπέτεια και ή αναγνώριση μέχρις ότου δοθεί στα στοιχεία ή τελική τους θέση στην όλη πλοκή. Κάθε πάθημα συνεισφέρει τὸ νόημά του και όλα στο σύνολό τους δείχνουν γιατί τὰ πράγματα ἔφτασαν ἐκεῖ πού προμηνοῦσε μιὰ κρυφή λογική στην ἀρχή του μύθου. Μὲ τὴ λύση ἔρχεται και ή ἀπασαφήνιση. Ἀποκαλύπτεται τὸ πλήρες νόημα με τὴ συνεργασία τῶν συναισθημάτων πού τὸ ὑποβαστάζουν και τὸ διαποτίζουν. Ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι ἰσχυρίζεται ὁ Nietzsche, ὁ Ἀριστοτέλης πετυχαίνει τὸ σκοπό του με τὸν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας. Καταδεικνύει τὴ στενή σχέση μεταξύ τραγικῶν συναισθημάτων και λογικῆς συλλήψεως για τὴ ἐκτίμηση τοῦ τέλους τοῦ τραγικοῦ μύθου, πού ταυτόχρονα προσφέρει τὴν οἰκείαν ἡδονή.

Ἄς προσέξουμε τώρα τὴν ἄλλη, τὴν ἐξ ἴσου σοβαρὴ κατηγορία ἐναντίον τοῦ Ἀριστοτέλους, δηλαδή ὅτι ἄφησε ἀσύνδετες τὶς δύο ἔννοιες τῆς καθάρσεως, τῆς ποιητικῆς και τῆς πολιτικῆς, με συνέπεια νὰ διαχωρίσει στεγανὰ τὶς αἰσθητικὲς ἀξίες ἀπὸ ἐκείνες τοῦ πολιτικοῦ βίου. Ἐδῶ γεννᾶται ή ἐξῆς ἀπορία: πῶς ἐξηγεῖται ή ἀδυναμία τοῦ Nietzsche, πού ἦταν λαμπρὸς κλασσικὸς φιλόλογος, νὰ ἀποδώσει με ἔρμηνευτικὴ ἀκρίβεια τὰ κείμενα τοῦ Ἀριστοτέλους;

Φαίνεται ὅτι ἐκεῖνο πού κυρίως ἀπασχολοῦσε τὸν Nietzsche ὅταν ἔγραφε τὴ Γένεση τῆς Τραγωδίας ἦταν, πῶς νὰ κάνει μιὰ ἀποτελεσματικὴ διάγνωση τοῦ πιὸ πιεστικοῦ προβλήματος τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ για τὸν Nietzsche ἦταν ή ἐπίμονη ἐλαττωματικότητα τῆς νεώτερης αἰσθητικῆς. Οἱ ἐπιπτώσεις του ἦταν τέτοιες, πού εἶχαν δημιουργήσει μιὰ βαθειὰ κρίση στοῦ Εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα και προκαλέσει μιὰν ἀθεράπευτη ἀπαισιοδοξία. Ἡ ἀβεβαιότητα στην ὁποία ὀδήγησε ή κρίση εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα για τοὺς διανοούμενους και ἰδίως τοὺς ἐπιστήμονες νὰ ἀδυνατοῦν νὰ μιλήσουν καθοριστικὰ για τὸ νόημα τῆς ζωῆς. Σ' αὐτὸ συνέτρεξαν και ἄλλοι παράγοντες ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τῆς αἰσθητικῆς. Αὐτὸ εἶναι θέμα πού ἐνδιαφέρει τοὺς ἱστορικοὺς τοῦ νεώτερου πολιτισμοῦ. Πάντως, ὁ Nietzsche με τὴ σειρά του ἐπέισθη ὅτι οἱ διανοούμενοι ἀπέτυχαν, γιατί βασικὰ δὲν μπορούσαν νὰ δεχθοῦν τὴν ἀρχή ὅτι «ἡ τέχνη ἐκπροσωπεῖ τὸ ὕψιστον ἔργον και τὴν ἀληθινὴ μεταφυσικὴ δραστηριότητα στη ζωὴ μας». Αὐτὰ στὰ 1872. Δώδεκα χρόνια ἀργότερα, ὅταν ἔγραψε τὴν «αὐτοκριτικὴ» του για τὴ δευτέρη ἔκδοση του Ἡ Γένεση τῆς Τραγωδίας, ἐμίλησε πιὸ συγκεκριμένα. Ἐδήλωσε ὅτι σκοπὸς του ἀρχικὰ ἦταν «νὰ ἰδεῖ τὴν ἐπιστήμη ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ καλλιτέχνη, και τὴν τέχνη ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ζωῆς». Μὲ μιὰ μονοκονδυλιὰ ὁ Nietzsche ἀνέβασε τὸν καλλιτέχνη τόσο ψηλά, πού τὸν ἀναγνωρίζει ὡς τὸν ὑπέρτατο ἐκπρόσωπο τῆς προβληματικῆς τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ μέγα πρόβλημα τῆς κρίσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἔχει πιά ἐντοπισθεῖ. Ἡ διάγνωση εἶναι τελικὴ. Ἡ

έπομένη φάση είναι ζήτημα πολιτιστικής υγιεινής και θεραπευτικής.

“Αν μπορούμε να δεχτούμε τα κατάλοιπα που δημοσιεύτηκαν με τον τίτλο *Der Wille zur Macht* (= ‘Η Θέληση για τὴν Ἴσχυ’) ὡς ἀντιπροσωπευτικά καὶ αὐθεντικά δόγματα, ξεχωρίζουν τὰ ἐξῆς ὡς κυρίαρχες ιδέες.

1. ‘Ο οὐσιαστικός χαρακτήρας τῆς ὑπάρξεως εἶναι φρικιαστικός. ‘Ο πραγματικὸς κόσμος εἶναι ψεύτικος, σκληρός, ἀντιφατικός, ἀποπλανητικός, χωρὶς νόημα (853, I).

2. ‘Ο ἄνθρωπος, γὰρ νὰ μπορέσει νὰ ἐπιζήσει μέσα στὸν κόσμὸ αὐτὸν καὶ γὰρ νὰ μὴν τὸν συντριψεῖ ἡ βαρβαρότητά του, πρέπει νὰ γίνεῖ δημιουργικός. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ προσφεύγει στὴν κατεργασία συστημάτων ιδεῶν, δηλαδὴ σὲ ψεῦδη. Τὶς ιδέες αὐτὲς κατόπιν τὶς ἀσπάζεται ὡς ἀληθινές. Τέτοιες εἶναι ἡ μεταφυσική, ἡ θρησκεία, ἡ ἠθική, ἡ ἐπιστήμη, ποὺ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ κατασκευάσματα, ἀφαιρέσεις καὶ ἀνεπαρκεῖς παραστάσεις τοῦ ὑπαρκτοῦ, ἰδίως τοῦ ἑαυτοῦ μας. Δὲν εἴμαστε παρὰ πλάσματα τῆς δικῆς μας αὐταπάτης, τῆς ἀναγκαίας καὶ ἀναπόφευκτης πλάνης μας.

3. ‘Ο ἄνθρωπος, μὲ τὰ μεταφυσικά του συστήματα, τὶς θρησκείες, τὶς ἠθικὲς προτάγες καὶ τὶς ἐπιστήμες του, φτιάχνει μιὰ σειρὰ ἀπὸ τεχνάσματα, καὶ ἀποδράσεις, ποὺ τὶς ἐπινοεῖ μὲ τὴ δημιουργικὴ του δύναμη ὡς καλλιτέχνης. Ποῦ ὅμως τελειώνει ἡ συνεχῆς καὶ συστηματικὴ αὐταπάτη τῶν ἀνθρώπων; Διέξοδος ἄλλη δὲν ἀνοίγεται μπροστὰ μας ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴ ποὺ ἐπιτρέπει ἡ ἀνάκτηση τῆς θελήσεώς μας ὡς καλλιτεχνῶν, μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ τολμήσουμε νὰ ὑπερβούμε τὰ ψέματα. Μόνο ὡς καλλιτέχνες μπορούμε νὰ καταλάβουμε ὅτι οἱ τέχνες εἶναι ἐκεῖνες ποὺ εἶναι σὲ θέση νὰ μᾶς δηλώσουν τί εἶναι καὶ τί δὲν εἶναι. Μόνο αὐτὲς γνωρίζουν τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν. ‘Η λύση βρίσκεται ἀποκλειστικά στὴν ἀέναη δημιουργία διὰ μέσου τῆς τέχνης. Στὴν τέχνη βρίσκουμε τὴ δύναμη νὰ ψευδόμεστε χωρὶς νὰ πέφτουμε στὸ σφάλμα νὰ πιστεύουμε τὰ ψεμάτά μας.

4. ‘Η τέχνη εἶναι τὸ μόνον ψέμα ποὺ δίνει τὴ δυνατότητα στὸν ἄνθρωπο-καλλιτέχνη νὰ ἀρνηθεῖ τοὺς καρποὺς τῆς δημιουργικότητός του. ‘Ο χρησμός τοῦ Nietzsche παίρνει τὸν τόνο τῆς ἀποκαλυπτικῆς φωνῆς:

«‘Η τέχνη μόνον σώζει...

‘Η τέχνη: σὰν λύτρωση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἔχει στραφεῖ στὴ γνώση, λύτρωση ὄλων ὄσων ἔχουν συλλάβει τὸν ἀπορητικὸν χαρακτήρα τοῦ ὑπαρκτοῦ, ὄσων θέλουν νὰ βλέπουν, νὰ ἰδοῦν: εἶναι οἱ ἄνθρωποι τῆς τραγικῆς γνώσεως... ‘Η τέχνη... λύτρωση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ὑποφέρει... αὐτοῦ ποὺ ἡ ὀδύνη του γίνεται πηγὴ χαρᾶς...».

Πάνω καὶ πέρα ἀπὸ τὴ θέληση τῆς ἀλήθειας βρίσκεται ἡ θέληση γὰρ τὴ μετάπλαση.

Ἡ τέχνη, δηλώνει ὁ Nietzsche, «εἶναι τὸ ἀληθινὸ καθήκον τῆς ζωῆς, ἡ μεταφυσικὴ δραστηριότητα τῆς ζωῆς. Ἀξίζει περισσότερο κι ἀπὸ τὴν ἀλήθεια...». Ἡ δημιουργικότητα εἶναι «ἡ ὑψηλότερη στάση πού ἐπιβεβαιώνει τὴν ὕπαρξη», στάση πού κλείνει ἐντὸς τῆς τὸν ὕψιστον πόνο: «ἔχει ὡς καρποφορία τὴν τραγικὴ-Διονυσιακὴ στάση καὶ χαρά».

Ἀπὸ τέτοιες ἐπιφάσεις ξεκινᾷ ὁ Nietzsche γιὰ νὰ ἰσχυρισθεῖ ὅτι, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἔγραψαν τραγωδίες καὶ ἐπενόησαν θεωρίες γιὰ τὴν τραγικὴ ποίηση, ὅμως ἡ ἠθικολογικὴ τους ἐπιφανειακότης τοὺς ἀποδυνάμωνε: «παρενόησαν τὴν μεγάλη τους ἀνακάλυψη». Καὶ ἀποτολμᾷ τὴν μεγάλη ρήση, ἐπικαλούμενος τὴν ψυχολογία τῆς τραγικῆς ἐμπειρίας:

«Ἦμουν ὁ πρῶτος πού ἀνακάλυψα τὸ τραγικόν».

Καὶ κάνει τὴ συγκатаβατικὴ ἀναφορὰ στὴ Χαρούμενη Ἐπιστήμη:

«Τιμῶ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν τιμῶ σὲ ὕψιστο βαθμὸ, ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ βέλος δὲν βρῆκε τὴν καρδιά τοῦ στόχου, ὅταν ζήτησε νὰ μιλήσει γιὰ τὸν ἀπάτατο σκοπὸ τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας».

Πίσω ἀπ' αὐτὰ τὰ λόγια κρύβεται ἡ ἔννοια τῆς «ἠθικῆς καθάρσεως», ὅπως ὁ Nietzsche τὴν ἐπεσήμανε καὶ ἀπέδωσε στὸν Ἀριστοτέλη. Γι' αὐτὸ καὶ πιστεύει ὅτι ἡ σωστὴ ἑρμηνεία δίνεται μόνο ὅταν τεθεῖ ἐκ νέου τὸ ἐρώτημα «τί εἶναι τραγικόν;» κι ὄχι «τί σημαίνει κάθαρση;» Τέτοιο εἶναι τὸ ἄνοιγμα πού τοῦ χρειάζεται γιὰ νὰ μεθοδεύσει τὴν καταδικαστικὴ κριτικὴ τῆς Ἀριστοτελικῆς θεωρίας. Τὴν ἴδια φρασεολογία περὶ καταθλιπτικῶν παθῶν ἐπαναλαμβάνει καὶ στὰ 1888 γιὰ νὰ ὑπογραμμίσει τὸ λάθος τοῦ Σταγειρίτη. Ἐνοχος ὁ Ἀριστοτέλης, γιατί παρέσυρε ὄλους τοὺς νεώτερους κριτικούς καὶ θεωρητικούς νὰ πιστέψουν «στὸν θρίαμβο τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου ἢ στὸν καθαρμὸ τῶν συναισθημάτων μέσω τῆς τραγωδίας, ὅτι αὐτὴ τάχα εἶναι καὶ ἡ οὐσία τοῦ τραγικοῦ» (Γένεση τῆς τραγωδίας, 27). Εἶναι ἡ τοποθέτηση πού ἐπιτρέπει στὸν Nietzsche νὰ εἰπεῖ ὅτι στὰ «ψέματα» πρέπει νὰ συγκатаλεχθεῖ καὶ ἡ Ἀριστοτελικὴ κάθαρση, τὴν ὁποία ἀποκαλεῖ, ἀπροκάλυπτα πιά, «μιὰ παθολογικὴ ἐκτόνωση» καὶ ὅτι ἀνήκει στὴν τάξη τῶν ἱατρικῶν καὶ ἠθικῶν φαινομένων.

Τέτοιο εἶναι τὸ ὑπόβαθρο, πού πάνω του θὰ στηριχθεῖ γιὰ νὰ ἀσκήσει τὴν ἀμείλικτη ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἀριστοτελικῆς θεωρίας καθὼς καὶ τὴν κατηγορία ὅτι ἀπέτυχε νὰ συνδέσει τὴν αἰσθητικὴ μὲ τὴν πολιτικὴ.

Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Nietzsche εὐθυγραμμίζονται συστηματικὰ μὲ τὴ βοήθεια τῆς μεταφυσικῆς τοῦ τραγικοῦ. Ἡ ἰδέα αὐτὴ, τόσο γιὰ τὸν Nietzsche ὅσο καὶ γιὰ αὐτοὺς πού τὸν ἀκολούθησαν, παύει νὰ εἶναι ὁ τεχνικὸς ὅρος, ὁ αὐστηρὰ συνδεδεμένος μὲ τὴν τύχη τῆς δραματοποιίας, ὅπως τὸν συναντᾶμε στὸ Ἀριστοτελικὸ κείμενο. Ὁ Nietzsche τὸν

τοποθετεί έξω από το τεχνικό περίγραμμα και τον μεταπλάθει σε γενική έννοια, με την οποία θα εκάλυπτε τον απέραντο χώρο της φιλοσοφίας της ζωής. Έτσι μπορεί και μιλάει για την «ουσία του τραγικού», πού την ταυτίζει με το άποκαλυπτικό δράμα του Διονυσιασμού. Πρόκειται για μια όρολογία πού θα ήταν αδιανόητη στους αρχαίους.

Διερωτάται κανείς αν ο Nietzsche έκανε πράγματι κριτική στην περίπτωση του 'Αριστοτέλους. Η στρατηγική της διαγνωστικής του μεθόδου δείχνει ότι μάλλον καταγίνεται, με το να παραμερίζει εμπόδια, πραγματικά ή φανταστικά, στην πορεία του στοχασμού του, σταματώντας σε ενδιάμεσα σημεία για βιαστικές διατυπώσεις της 'Αριστοτελικής θέσεως. Προέχει ή θέλησή του να φτάσει στο δικό του τέρμα και να δείξει πώς και γιατί ή όρθή απάντηση στο ερώτημα «τί είναι το τραγικό;» συνδέεται με το πρόβλημα της ύπαρξεως σε μια γενικευμένη φιλοσοφία της ζωής. Αν επιχειρούσε μια διαφορετική προσέγγιση, χωρίς άλλο θα ήταν υποχρεωμένος να σταθεί πιο προσεκτικά πάνω στα 'Αριστοτελικά κείμενα και να κρατήσει υπό έλεγχο την απόφασή του να αποκλίνει από την τεχνική όροθέτηση του τραγικού στην δραματολογία. Όμως τέτοιος δεν ήταν ο σκοπός του. Μολαταύτα κατηγορεί τον 'Αριστοτέλη για την άποτυχία του να μετατρέψει «το τραγικό» σε γενικό χαρακτηριστικό και να το ιδεί ως το ουσιαστικό γνώρισμα της ζωής και της φύσεως. Με άλλα λόγια, ο Nietzsche χρησιμοποιεί ένα από τα πιο λαμπρά εύρηματα της ελληνικής δημιουργίας για να το στρέψει εναντίον του ελληνικού φιλοσοφικού στοχασμού. Αν πράγματι ήθελε να κατατοπισθεί πληρέστερα πάνω στις αντιλήψεις του 'Αριστοτέλους για μια γενική θεωρία της ζωής, δεν είχε παρά να εγκύψει υπομονετικά στα βιβλία του Σταγειρίτη, στο *Περί Ψυχής*, τα *Ἠθικά Νικομάχεια*, παράλληλα με τα *Πολιτικά* και το *Περί Ποιητικῆς*.

Κατά τον 'Αριστοτέλη, ή δραματολογία είναι μια από τις τέχνες, και ή τραγωδία μέρος της ποιητικής τέχνης. Η λογική αυτή ένταξη τηρείται με συνέπεια στην τοποθέτηση της τραγωδίας. Τέχνη γνήσια κάνει ο καλλιτέχνης όταν εργάζεται «μετά λόγου», όρος άπαραβίαστος και για το έργο της δραματικής τέχνης. Εάν ή πιο περιεκτική τέχνη είναι αυτή πού εξασφαλίζει και ύπηρετεί τον άγαθόν βίον και έφ' όσον ή τέχνη αυτή άπαιτεί τη συμπάρσταση της λειτουργίας του όρθου λόγου για την επίτευξη του έργου της, τότε ο σκοπός της τραγωδίας και ο σκοπός του πολιτικού βίου συμπίπτουν. Καμιά άσυνέπεια έδω. Γιατί λοιπόν κατηγορεί ο Nietzsche τον 'Αριστοτέλη για άγεφύρωτο χάσμα μεταξύ αισθητικής και πολιτικής; Το λάθος είναι του Nietzsche πού δογματικά άξιωσε να άναγνωριστεί ή αισθητική-καλλιτεχνική διάσταση της ζωής σε ύπέριστη έκφανση άποκαλυπτικής σοφίας. Ο άδιάρρηκτος δεσμός μεταξύ κοινού άγαθού και του σκοπού της τραγικής ποιήσεως είναι άπαραίτητος όρος για μια γόνιμη κατανόηση και έρμηνεία του *Περί Ποιητικῆς*. Ο Nietzsche δεν πήγε στην άρχή του κοινού άγαθού για να φωτίσει την

προβληματική τής καθάρσεως. Ἀκολούθησε δική του πορεία γιὰ νὰ κάνει ψυχολογία τοῦ τραγικοῦ. Δὲν μπόρεσε ἢ δὲν θέλησε νὰ ἀναγνωρίσει τὴν ἐνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ ιδεώδους.

Κλείνω μὲ μερικές παρατηρήσεις πάνω στὰ πιὸ κεντρικά σημεῖα τῆς διαμάχης. Ὁ Nietzsche θέλησε τὰ τραγικά πάθη νὰ λειτουργοῦν μὲ σκοπὸ νὰ «ξεσκίζουν τὸ παραπέτασμα τοῦ κόσμου γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ μυστηρίου του». Μᾶς δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι πιστεύει πὼς οἱ ἀρχέγονες δυνάμεις στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου μᾶς τρομάζουν τόσο πολὺ πὺ μᾶς μουνδιάζουν τὸ λογικό. Μᾶς καταδυναστεύουν ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ὑπάρξεώς μας καθὼς ἀγωνιζόμαστε νὰ τὶς ἡμερώσουμε καὶ νὰ τὶς μετουσιώσουμε. Μάταιος ἀγώνας. Δὲν ὑπάρχει ἐλπίδα νὰ φτάσουμε στὴ λύση τοῦ ἀδιεξόδου χρησιμοποιώντας τὰ πολλαπλὰ σχήματα τοῦ ψεύδους, ὅπως εἶναι ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἠθική, ἡ θρησκεία καὶ ὅλες οἱ συναφεῖς Ἀπολλώνιες ἐπινοήσεις. Ἀρπαζόμαστε ἀπὸ τὸ μυστήριο τῆς ζωῆς καὶ κάνουμε αὐτὸ πὺ ἀπαιτεῖ ἡ τέχνη. Ὑπακούουμε στὸ καθῆκον νὰ μεταμορφώνουμε τὰ ψεύδη μας μὲ τὴν ἀτέρμονη ἀλλαγὴ τῶν ἀξιῶν.

Στὴν αἰσθητικὴ πορεία, ἐκεῖ πὺ ἡ ζωὴ πάει νὰ ξεμακρύνει ἀπὸ τὸν οἶκτο καὶ τὸν τρόπο, στὸ ἀποκορύφωμα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, βρίσκει ὁ Nietzsche μιὰ μεταφυσικὴ τῆς τέχνης. Τονίζει ὅτι «ἡ ὑπαρξὴ καὶ τὸ σύμπαν δικαιολογοῦνται μόνο ὡς αἰσθητικὰ φαινόμενα». Τελικὰ καὶ ἐκεῖνο τὸ «παράδοξο τῆς τραγωδίας» δὲν εἶναι παρὰ μιὰ παρανόηση τῶν τραγικῶν συναισθημάτων. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τραγωδίας δὲν εἶναι ἡ κάθαρση. Ἀντίθετα, ἡ τραγωδία ὡς τραγικὴ σκέψη εἶναι μιὰ ἀποκάλυψη τῆς οὐσίας πέρα ἀπὸ ὅλα τὰ φαινόμενα, πὺ προσφέρεται σὰν χάρις σὲ ὅσους ξέρουν νὰ ἀφυπνίζουν μέσα τους τὴ θέληση γιὰ τὴν ἰσχὺ.

Ὁ Nietzsche μὲ τὴν τολμηρὴ του χειρονομία νὰ βγάλει τὴν ἐννοια τοῦ τραγικοῦ ἔξω ἀπὸ τὸ θέατρο ὥστε νὰ τὴν πλατύνει γιὰ νὰ καλύψει τὴ ζωὴ σ' ὅλες τὶς διαστάσεις της καὶ νὰ συλλάβει μέσω αὐτῆς τῆς ἐννοίας τὸ μυστήριό της, ἀλλοίωσε ἠθελημένα τὸ μέγα αὐτὸ ἑλληνικὸ εὔρημα. Τὸ ἄλλαξε ριζικὰ μὲ μεταφυσικὴ σημασιολόγηση, ἔτσι πὺ τὸ συνέδεσε μὲ τὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς νέας κατηγορικῆς προσταγῆς: τὴν ἀφοσίωση στὴ μέθοδο τῆς μεταλλαγῆς ὄλων τῶν ἀξιῶν. Ἀπογοητευμένος σὰν διαμαρτυρόμενος χριστιανὸς ὁ ἴδιος, δὲν θέλησε νὰ παραδεχθεῖ ὅτι αἰῶνες πρὶν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶχαν θεμελιώσει στὸν ὀρθὸ λόγο τὴν πολιτικὴ τέχνη χωρὶς νὰ προσφύγουν στὰ μεταφυσικὰ σχήματα μιᾶς μυστηριακῆς τάχα τραγικῆς οὐσίας τοῦ κόσμου.

Ὁ ὁρος «ἡ τραγικὴ αἴσθηση τῆς ζωῆς» εἶναι ρομαντικὸς νεωτερισμὸς, καὶ ὁ Nietzsche ὁ κύριος ἐρμηνευτὴς της. Δηλώνει μιὰ σκοτεινὴ ρευστότητα πὺ πιέζει τὸν ἄνθρωπο νὰ ἀναλάβει τὶς εὐθύνες του γιὰ τὴν ἀποθέωση τῆς αἰσθητικῆς στάσεως. Καλεῖται ὁ

άνθρωπος να δημιουργήσει με αυτόν τον τρόπο μιαν άτελειωτη άλυσίδα πράξεων χαλασμοῦ και μεταξιώσεων. Με τον Nietzsche άγγέλλεται ό άφανισμός τής γραμμής που χωρίζει τους θεούς από τὰ εἶδωλα.

Τί κύρος, διερωτᾶται κανείς, μπορεί να ἔχει ή κατηγορία ότι ό 'Αριστοτέλης διέζευξε τήν ποιητική κάθαρση από τήν πολιτική κάθαρση για τήν όρθή άγωγή; Όταν διαβάσει κανείς προσεκτικά τί λέγει ό 'Αριστοτέλης στο έβδομο βιβλίο του Πολιτικῶν του (κεφ. 7, 1341b 32-1342a 12), κάθε ἔχνος κριτικοῦ κύρους στη Νιτσεική καταγγελία ἐξαφανίζεται. Συνεπαρμένος από τήν όργιαστική φαντασία ενός ρομαντικοῦ διονυσιασμοῦ, ό Nietzsche μένει ἔξω από τὰ μέτρα και τήν άριστεία του κλασσικοῦ ἔλλητισμοῦ, με άποτέλεσμα να μὴν παραδεχθεῖ ότι και ή κάθαρση εἶναι ἓνα «πολλαχῶς λεγόμενον», και ότι ή λύση του προβλήματος βρίσκεται στη σύλληψη τής συσχετίσεως τῶν έννοιῶν της «πρός ἓν». Τέτοιες άτασθαλίες γίνονται άναπόφευκτα και επαναλαμβάνονται, όταν κατά τή θήρευση τής σοφίας ὑποτιμᾶται ή φρόνηση που ἐξασφαλίζεται από τή λογική του όντος, όποιαδήποτε και ἄν εἶναι ή φρίκη τής ὑπάρξεως.

Ό Nietzsche ἔμεινε ό ἔγκλειστος μιᾶς τέτοιας φρίκης. Αυτό ἴσως ἐξηγεῖ και τήν βιαιότητα τής κριτικῆς του. Παρ' όλα αυτά, ή 'Αριστοτελική θεωρία ἐξακολουθεῖ να κατέχει πρωτεύουσα θέση ανάμεσα στα μεγαλειώδη ἔργα τής αναλυτικῆς τής τραγωδίας.